

УДК 347.624

О.А. Явор,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ФАКТИ-СТАНИ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФАКТИЧНОГО СКЛАДУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей правової природи, змісту, форми та сутності фактів-станів у сімейному праві. Сформульовано поняття юридичного факту-стану в сімейному праві, під якими пропонується розуміти такий юридичний факт, який характеризується складністю і відносною стабільністю, існує протягом тривалого часу, безперервно або періодично, породжує юридичні наслідки.

Особливу увагу приділено тому, що правовий статус є одним із різновидів фактів-станів і лише у тому разі, якщо право пов'язує конкретні юридичні наслідки (а не лише їх гіпотетичну можливість за наявності волевиявлення на це самого суб'єкта) із наявністю такого статусу. Обґрунтовано, що співвідношення між фактами-станами і правовими статусами може мати такі основні форми: 1) існування фактів-станів, відмінних від правових статусів (наприклад, факт-стан спільного проживання); 2) наявність правових статусів, які лише гіпотетично можуть виконати роль факту-стану за наявності інших юридично значущих обставин; 3) наявність правових статусів, які самі по собі виступають фактами-станами упродовж всього періоду свого існування (такі правові статуси вказують на особу як на сторону відповідних триваючих правовідносин — батьки, усиновлювачі, опікуни тощо — й виконують роль факту-стану саме в межах цих правовідносин).

Виявлено основні тенденції розвитку фактів-станів сімейного права України у світлі теорії юридичних фактів. На прикладі аналізу особливостей такого факту-стану як володіння майном подружжям на праві спільної сумісної власності встановлено зв'язок між фактом-станом та іншими різновидами юридичних фактів: факти-стани виникають на підставі інших юридичних фактів; роль фактів-станів у регулюванні сімейних відносин залежить від того, до якого фактичного складу вони входять і, відповідно, з якими юридичними фактами поєднуються; різні комбінації призводять до різних юридичних наслідків; потреба у встановленні факту-стану юрисдикційним органом здебільшого виникає тільки у випадках наявності спору між учасниками відповідних сімейних відносин; у ситуації безспірних відносин законодавець не пропонує учасникам відносин конкретної моделі врегулювання, залишаючи для них простір автономного вирішення відповідних питань; припинення фактів-станів пов'язується з іншими юридичними фактами — діями чи подіями, зокрема, стан спільної сумісної власності щодо осіб, які спільно проживали однією сім'єю, припиняється у разі поділу спільного майна таких жінки та чоловіка.

Ключові слова: факти — стани, сімейне право, шлюб, подружжя, фактичний склад, правовий статус.

Постановка проблеми. Ускладнення суспільних відносин та вплив науково-технічного прогресу на реалізацію людиною її особистих прав і свобод, постійні зміни уявлень, що довгий час вважалися традиційними, про ті чи інші сімейні цінності й необхідність їх захисту з боку держави, обумовили актуальність ролі юридичних фактів-станів у регулюванні сімейних правовідносин. Значну увагу дослідженню юридичних фактів приділено в працях вітчизняних та іноземних вчених М.В. Антокольської, Я.Р. Веберс, Є.М. Ворожейкіна, В.А. Ватраса, В.І. Даніліна, М.М. Дякович, І.В. Жилінкової, В.С. Ковальської, Р.П. Мананкової, А.В. Маркосян, А.І. Пергамент, В.А. Рясенцева, С.І. Реутова, З.Р. Ромовської, О.В. Синегубова, Я. М. Шевченко. Значення юридичних фактів у різних сферах правового регулювання розкрито у наукових дослідженнях таких вітчизняних вчених, як В. Баландіна, А. Завальний, А. Чувакова, І. Сливич, О. Данилюк, М. Пленюк, Б. Сташків, С. Фурса та ін. Незважаючи на це, питання про роль юридичних фактів-станів у сімейному праві залишається малодослідженим.

Метою статті є з'ясування місця юридичних фактів-станів у регулюванні сімейно-правових відносин, надати загальну характеристику фактичним складам у сімейному праві України, встановити їх зміст, форми, види та особливості правової природи.

Виклад основного матеріалу. Правовий стан — це юридичний факт, який характеризується складністю і відносною стабільністю, існує протягом тривалого часу, безперервно або періодично, породжуючи юридичні наслідки. Або, як вказує вітчизняна дослідниця В.С. Ковальська, зазвичай

під правовим станом розуміють невольове явище дійсності, що триває впродовж певного часового періоду та здатне «накопичувати» з часом ознаки, сукупність яких робить можливим та необхідним правове регулювання відносин, спричинених тим чи іншим станом [1, с. 162–168]. Це, наприклад, такі факти як нездатність дружини до народження дитини; небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини; непрацездатність одного із подружжя як підстава для утримання; стан вагітності дружини як підстава для її утримання чоловіком або проживання одного з батьків з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду; перебування на момент розірвання шлюбу у віці, коли до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років та спільне проживання у шлюбі не менш як десять років; інвалідність; поновлення працездатності тощо.

Сімейне право, за висловом західних дослідників, будується навколо статусів, які можуть належати окремим особам або відповідним відносинам [2, с. 24]. Так, окрема особа може мати статус непрацездатної, недієздатної, вагітної тощо. Щодо статусів, які характеризують відносини, то це може бути статус подружжя, статус батьківства, статус опікунства тощо. Поєднує всі названі юридично значущі обставини їх тривале, а не одномоментне існування в часі, породження юридичних наслідків не тільки для осіб, що наділені відповідним статусом, але й для інших учасників відповідних відносин тощо.

Правовий статус є лише одним із різновидів фактів-станів і лише у тому разі, якщо право пов'язує конкретні юридичні наслідки (а не лише

їх гіпотетичну можливість за наявності волевиявлення на це самого суб'єкта) із наявністю такого статусу. Спільне проживання однією сім'єю є фактом-станом, але в той самий час не є правовим статусом, оскільки не є характеристикою самої особи, самого суб'єкта права. Як приклад правового статусу можна назвати правовий статус малолітньої або неповнолітньої дитини, правовий статус вагітної жінки, правовий статус особи з обмеженою дієздатністю або статус недієздатної особи, правовий статус неповнолітніх батьків, правовий статус непрацездатної особи тощо. В усіх цих випадках правовий статус лише гіпотетично може виступити в ролі юридичного факту-стану поряд з іншими фактами й скласти відповідний фактичний склад, необхідний для виникнення відповідних юридичних наслідків.

У чинному законодавстві наявні суттєві недоліки щодо врегулювання ситуацій, коли той чи інший правовий статус є підставою для виникнення відповідних правовідносин. Один з таких прикладів — правовий статус матері-одиначки. У законодавстві, зокрема, відсутнє чітке визначення особи, що є матір'ю-одиначкою, та переліку документів, які підтверджують цей статус. Крім того, проблемою є відсутність врахування чоловіків у визначенні певних категорій осіб, що має право на соціальну відпустку. Згідно із ст. 19 Закону України «Про відпустки» [3] одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка, а у п. 5 частини 13 статті 10 зазначається, що відпустка за бажанням працівника надається одинокій матері (батьку), які виховують дитину без батька (матері). В тому числі і розлучена жінка, яка виховує дитину без батька, незважаючи

на факт отримання аліментів, і жінка, яка вийшла заміж, але її дитина новим чоловіком не усиновлена. Однак Закон України «Про відпустки» не містить визначення, на яку саме жінку розповсюджується статус одинокої матері.

Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [4] у ст. 18-1 зазначаються умови, за яких мати-одиначка може отримати допомогу. Такою вважається одинока матір, що не перебуває у шлюбі, або усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Проблема виникає із визначенням статусу одинокої матері для розлученої жінки, яка виховує дитину без батька, в тому числі і для жінки, яка народила дитину, не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, і при цьому батько визнав дитину, і для жінки, яка вийшла заміж, але її дитина новим чоловіком не усиновлена. Таким чином, питання полягає у документальному підтвердженні факту самостійного виховання дитини. У більшості справ має місце ситуація, коли позивачка надає суду різного роду документи, які так чи інакше підтверджують факт того, що жінка виховує дитину сама (довідка зі школи, ЖБУ), тобто фізично батько у дитини є, однак участі у вихованні чи утриманні дитини він не бере. Проте, суд ці документи не враховує як докази.

Для визнання жінки одинокою матір'ю іноді суд враховує лише такі факти: відсутність у свідоцтві про народження відомостей про батька (або у цій графі запис зроблений на вимогу матері) та відповідно вдову. Тобто розлучена жінка і жінка, яка

народила дитину, не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, і при цьому батько визнав дитину, і жінка, яка вийшла заміж, але її дитина новим чоловіком не всиновлена, не враховуються.

Крім того, суди не сприймають як належний доказ довідку з установи, де навчається дитина про те, що батько не приймає участі в її вихованні, і відмовляють у задоволенні вимог про стягнення компенсації за невикористані дні додаткової відпустки [5]. Також можна знайти судові рішення, де суди вказують, що «у разі ухилення батька від виконання своїх обов'язків з виховання дитини мати має право звернутися до суду з позовом про позбавлення його батьківських прав». Такі обставини також слугують підставою для відмови у подібних позовах [6].

Схожа проблема має місце, коли чоловікам-військовослужбовцям відмовляють у відпустці по догляду за дитиною зі посиланням на норму п. 5 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яким визначено, що військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).

Інша група — це правові статуси, які відіграють роль фактів-станів упродовж всього періоду їх наявності, безвідносно до волевиявлення самої особи. Йдеться, зокрема, про правовий статус опікуна або піклуваль-

ника, правовий статус усиновлювача або усиновленого, правовий статус батьків, подружжя тощо. Специфіка цих правових статусів полягає в тому, що сама їх наявність тягне для особи існування постійно триваючих прав і обов'язків. Особа своє волевиявлення може висловити тільки на етапі набуття відповідного статусу, але вже після цього упродовж всього періоду його існування, ще раз підкреслимо — безвідносно до її волевиявлення, вона є носієм не гіпотетичних, а вже фактичних прав і обов'язків.

Як бачимо, співвідношення між фактами-станами і правовими статусами може мати такі основні форми: існування фактів-станів, відмінних від правових статусів (наприклад, факт-стан спільного проживання); наявність правових статусів, які лише гіпотетично можуть виконати роль факту-стану за наявності інших юридично значущих обставин; наявність правових статусів, які самі по собі виступають фактами-станами упродовж всього періоду свого існування (такі правові статуси вказують на особу як на сторону відповідних триваючих правовідносин — батьки, усиновлювачі, опікуни тощо — й виконують роль факту-стану саме в межах цих правовідносин).

Відповідно до ст. 16 Сімейного кодексу України якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків. Ми бачимо тут гіпотезу — стан неповноліття батьків дитини, й диспозицію — обов'язок їх батьків, баби й діда надавати допомогу у виконанні батьківських обов'язків і в здійсненні батьківських прав. Однак ми не знайдемо санкцію цієї норми, оскільки вона забезпе-

чується скоріше моральними засобами забезпечення виконання — внутрішнім переконанням, громадською думкою тощо. Відповідно, нам видається більш коректним підхід, за яким пропонується розгляд двоелементної структури норми права: судження будуються за формулою «якщо..., то...». І нормативний припис запозичує саме цю логічну структуру. Наприклад, «якщо шлюб зареєстровано у відсутності нареченої і (або) нареченого, то він вважається неукладеним» (ст. 48 Сімейного кодексу України). Таку структуру можна запропонувати для кожного припису сімейного права.

Стан перебування у шлюбі сам по собі не тягне юридичних наслідків, але існує постійно. І в будь-який момент у разі виникнення іншого юридичного факту в поєднанні з ним може «спрацювати» й стати підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин чи інших юридичних наслідків. Скажімо, таким «ініціюючим» юридичним фактом може виступати придбання майна подружжям. Відповідно до ст. 60 Сімейного кодексу України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Таким чином, перебування у шлюбі як факт-стан і придбання майна як юридична дія разом становлять фактичний склад, що є підставою для виникнення спільної сумісної власності подружжя. Це, у свою чергу, тягне за собою такі правові наслідки: 1) майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено договором сторін або законом; 2) дружина та чоловік мають рівні

права відносно майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності; 3) майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності; 4) права подружжя на майно визнаються рівними незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу); 5) до того часу, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен із подружжя при розпорядженні спільним майном діє в інтересах подружжя.

Проживання жінки і чоловіка однією сім'єю без укладення шлюбу також характеризується як юридично значущий стан, який має значення при визначенні правового статусу майна, набутого ними за час спільного проживання (ч. 1 ст. 74 Сімейного кодексу України). Отже, суд при вирішенні спорів про поділ майна має встановити такі юридично значущі обставини:

1) факт проживання однією сім'єю. При цьому суди виходять із того, що за приписами ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Норма ж, відповідно до якої подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно, поширює свою дію тільки на офіційно зареєстровані шлюби. Тому особи, які разом не проживали, навіть за наявності поважних причин для цього (у тому числі при доведеності фактів листування, відвідин одне одного), не можуть вважатися такими, що перебували у фактичних шлюбних

відносинах (див. постанову Верховного Суду України від 20 лютого 2012 року у справі № 6-97цс11 [7]). Крім того, факт проживання однією сім'єю може бути встановлено тільки щодо відносин, які мали місце після набрання законної сили Сімейним кодексом України (див. рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 жовтня 2014 року у справі № 6-8557св14 [8]). Правда, на практиці залишається невизначеним питання щодо необхідної мінімальної тривалості спільного проживання, що, за вказівкою окремих вчених, ускладнює застосування ст. 74 Сімейного кодексу України [9, с. 133].

Цікавий також момент — суди виходять із того, що факт спільного проживання повинен мати місце на території України або на території держави, з якою Україною укладено договір (угоду) про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Для прикладу, в одній зі справ йшлося про факт спільного проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу на території Ірландії. Суд у своєму рішенні вказав, що обставини, пов'язані з таким проживанням, не можуть регулюватися та встановлюватися законодавством України, оскільки нею міжнародна угода про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах з Ірландією не укладалась [10];

2) факт неперебування в іншому шлюбі. Так, в п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» роз'яснюється, що

при застосуванні ст. 74 Сімейного кодексу України, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактично шлюбних відносинах, судам необхідно врахувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі. Якщо судом встановлено факт перебування в іншому шлюбі, він має відмовити в задоволенні вимог про встановлення факту проживання однією сім'єю і, як наслідок, у визнанні права власності на придбане майно (див. постанову Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 року у справі № 6-93цс14 [11]);

3) факт придбання майна в період спільного проживання та відсутність договірної врегулювання відносин між фактичним подружжям.

Так, фактичний чоловік і дружина можуть укласти між собою угоду про поділ майна, яке знаходиться в їхній спільній власності, а також угоди про порядок володіння, користування, розпорядження таким майном та про поділ плодів і доходів від використання спільного майна.

Аліментне зобов'язання подружжя виникає з настанням певного фактичного складу, який охоплює такі елементи: сторони знаходяться у шлюбних відносинах; уповноважена особа є непрацездатною; особа потребує матеріальної допомоги; зобов'язана особа спроможна надавати утримання (аліменти) [12]. У свою чергу, до елементів фактичного складу, який є підставою виникнення аліментних правовідносин за участі фактичного подружжя, належать такі обставини: 1) перебування чоловіка та жінки у фактичних шлюбних відносинах (проживання однією сім'єю); 2) непрацездатність того з «фактичного подружжя», хто претендує на утримання.

Але, крім того, юридичними умовами, що роблять фактичний склад повноцінним і які мають існувати додатковими до згаданих обставин, пропонується визнати: 1) тривалий час перебування у фактичних шлюбних відносинах (проживання однією сім'єю); 2) настання непрацездатності у того з «фактичного подружжя», хто претендує на утримання, під час проживання однією сім'єю; 3) об'єктивно існуюча потреба в утриманні того з «фактичного подружжя», хто претендує на аліменти; 4) можливість другого з «фактичного подружжя» надавати матеріальну допомогу непрацездатному і нужденному учаснику фактичного шлюбу.

У сукупності зазначені обставини та умови виступають як фактичний склад, що є підставою виникнення аліментних правовідносин за участі фактичного подружжя. Крім того, умовою (але вже не виникнення права на утримання, а його реалізації) є також наявність можливості сплачувати аліменти у того з «фактичного подружжя», до кого подається вимога про сплату аліментів, оскільки за відсутності такої можливості суб'єктивне право не забезпечене можливістю його практичної реалізації [13].

Слід зазначити, що СК України розглядає такий факт-стан як спільне проживання жінки і чоловіка однією сім'єю як підставу виникнення відповідних майнових відносин щодо майна, яке належить до спільної сумісної власності, а також права на утримання за умови тривалого проживання однією сім'єю й настання непрацездатності під час спільного проживання. У той самий час в юридичній науці вже давно висловлюється думка, що подальший розвиток законодавства України має йти не шляхом надання жінці та чоловікові, які спільно прожи-

вають без шлюбу, прав та обов'язків подружжя, а шляхом надання їм прав та обов'язків як особам, які проживають однією сім'єю. Ці права можуть бути тотожними за змістом (право на аліменти, право на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника і навіть право на спадкування), але підстави їх виникнення є різними [14, с. 432]. Крім того, слід мати на увазі, що за чинним сімейним законодавством України договір, укладений одним з учасників фактичних шлюбних відносин в інтересах сім'ї з третьою особою, не створює обов'язків для другого учасника (якщо в самому договорі не вказане інше), навіть якщо майно, одержане за цим договором, використане в інтересах сім'ї. Крім того, в разі укладення одним із фактичного подружжя стосовно спільного майна договору, який потребує оформлення у нотаріуса або підлягає державній реєстрації, згода другого не вимагається. При зареєстрованому шлюбі така згода не тільки вимагається, а й має бути належним чином оформлена (нотаріально засвідчується).

У цілому вважаємо, що критика віднесення станів до юридичних фактів долається визначенням правової природи тих явищ, які названі критиками такої концепції триваючими правовідносинами, оскільки всі спроби визначити їх у інший спосіб є вкрай невдалими. Наприклад, стан перебування у шлюбі не може бути зведений лише до триваючих правовідносин, оскільки він має юридичне значення не тільки для осіб, що вступили у шлюб, але і для інших суб'єктів права і не може бути зведений за своїм юридичним значенням тільки до сукупності прав та обов'язків подружжя відносно один до одного. Окремі стани взагалі не можуть здобувати характеристику триваючих правовідносин (нездат-

ність мати дітей, інвалідність тощо). Тому станам як різновиду юридичних фактів давно слід надати місце в традиційній системі юридичних фактів для впорядкування регулювання правовідносин, що виникають, насамперед, у сфері сімейного права, яка вельми потребує цього сьогодні [15, с. 79].

Як юридичний факт може виступати не тільки наявність стану, але і його відсутність. Так, відсутність кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною є підставою у поєднанні з відповідною позовною заявою заінтересованої особи, для того щоб суд виніс рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження (ст. 136 Сімейного кодексу України).

І навпаки: юридично значущий стан може не виникнути у разі наявності іншого — правоперешкоджаючого — стану. Так, наприклад, стан спільної сумісної власності, відповідно до сімейного законодавства України, може виникати щодо будь-яких речей, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту. Сьогодні зберігає чинність постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17.06.1992 р. № 2471-XII [16], якою визначене майно, що не може перебувати у власності громадян. Згідно з цією постановою до майна, вилученого з цивільного обороту, належать бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси, вибухові речовини й засоби вибуху, бойові отруйні речовини, наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отриманих громадянами за призначенням лікаря) та інше майно. Будь-яке майно, щодо якого в законодавстві немає спеціальної заборони, може на-

лежати фізичним особам, у тому числі подружжю, на праві спільної сумісної власності. Як бачимо, статус вилученого з цивільного обороту майна буде виступати перепоною для виникнення права власності, у тому числі спільної сумісної, на нього.

Факти-стани можуть бути поділені на такі основні групи. Першу групу становлять факти-стани, що виникають тільки після їх державної реєстрації чи юрисдикційного способу встановлення. Відповідно, після такої фіксації юридичним актом спеціально уповноваженого органу презюмується їх наявність (і вони можуть виступати як юридичний факт), допоки не буде встановлено інше. До таких фактів-станів можна віднести шлюб, недієздатність, відносини усиновлення тощо.

До другої групи належать факти-стани, наявність яких фіксуються уповноваженим органом пост-фактум. Йдеться, зокрема, про спільне проживання жінки і чоловіка без реєстрації шлюбу. Тобто встановлення факту-стану спільного проживання жінки і чоловіка відбувається тільки після того, як такий стан вже мав місце.

Факти-стани третьої групи не потребують встановлення уповноваженим органом за спеціально визначеною процедурою, якщо немає спору щодо їх наявності або юридичних наслідків, до яких вони призводять. Такий факт-стан як потребування матеріальної допомоги одним із подружжя як підстава для надання матеріальної допомоги з боку другого з подружжя буде встановлюватися в судовому порядку, виходячи з того, чи забезпечують заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи йому прожитковий мінімум, встановлений законом, тільки у тому випадку, якщо другий із подружжя не виконує

обов'язок із надання такої допомоги добровільно.

Четверту групу становлять факти-стани, які виникають автоматично на підставі встановлення інших фактів, наприклад, стан володіння майном на праві спільної сумісної власності, який існує як прямий наслідок такого факту-стану як шлюб або спільне проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. «Спільне володіння сумісно нажитим майном (*la communautere d'iteaux acquets*) — це правовий режим шлюбу, який виникає автоматично і не потребує спеціального посвідчення. Спільним вважається майно, набуте подружжям у шлюбі» [17, с. 111–117]. Факт-стан непрацездатності одного з подружжя може виникати внаслідок встановлення факту інвалідності I, II чи III групи тощо.

Особливістю фактів-станів також є те, що залежно від моделі їх поєднання з іншими юридичними фактами вони можуть призводити до різних юридичних наслідків (що ще раз яскраво підтверджує тезу, що основну свою роль у регулюванні сімейних відносин факти-стани відіграють як елементи фактичних складів). Розглянемо цю тезу на прикладі такого стану як володіння спільною сумісною власністю.

Як уже було сказано, за загальним правилом, кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Відповідно, суд, встановлюючи факт володіння спільною сумісною власністю, має з'ясувати наявність таких фактів: 1) стан перебування у шлюбі; 2) набуття відповідного майна під час перебування у шлюбі. Однак встановлення додаткових юридичних фактів може змінювати статус того чи іншого майна.

Так, зокрема, свого часу спірним виявилось положення попередньої редакції ч. 2 ст. 61 Сімейного кодексу України, а саме: об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Таким чином, відповідно до ч. 2 ст. 61 Сімейного кодексу України доходи кожного з подружжя визнавались об'єктом права спільної сумісної власності чоловіка та дружини з моменту їх внесення до сімейного бюджету. Проте на практиці важко встановити, чи вносились доходи одним із подружжя до сімейного бюджету. Враховуючи вище викладене, законодавцем було внесено зміни до Сімейного кодексу України [18] і викладено ч. 2 ст. 61 Сімейного кодексу України так: «... об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя». Разом з тим, на що звертає увагу С. Я. Фурса, положення «укладення договору в інтересах сім'ї» не знайшло свого розкриття та закріплення ані в Сімейному, ані в Цивільному кодексах, у зв'язку з чим висловлено думку, яка зводиться до того, що в разі укладення договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, тобто тут має місце презумпція (передбачуваність) згоди другого з подружжя, а тому, якщо чоловік чи дружина не звернуться до суду за визнанням договору недійсним, права й обов'язки за таким договором поширюються на обох із подружжя [19, с. 192]. З такою думкою слід погодитися, оскільки вона логічно переплітається з приписами ч. 2 ст. 369 Цивільного кодексу України та частинами 2 і 4 ст. 65

Сімейного кодексу України [20, с. 43].

Таку правову позицію поділяє і Верховний Суд України [499; 585]. Відповідно, суди, вирішуючи питання про наявність стану володіння майном на праві спільної сумісної власності, у низці випадків можуть поставати перед необхідністю визначення того, чи було вчинено той чи інший правочин в інтересах сім'ї. Жодних орієнтирів щодо вирішення цього питання законодавець виправдано не надає. Не вироблено уніфікованого переліку й судовою практикою. Ми цілком погоджуємося з тим, що вказане питання потребує індивідуального підходу і в кожній справі має вирішуватися з урахуванням обставин конкретного випадку, але маємо зафіксувати основний негативний момент — у судових рішеннях зовсім не наводиться аргументація того, на якій підставі, за якими критеріями, керуючись якими мотивами, суди доходять висновку про відповідність чи невідповідність тих чи інших правочинів інтересам сім'ї, навіть на рівні вищих судових інстанцій.

Єдиний висновок, який можна зустріти в судових актах, — вказівка на обов'язок позивача навести докази того, що той чи інший правочин відповідав або, навпаки, не відповідав інтересам сім'ї (див. рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 вересня 2012 року у справі № 6-14473св12 [21]). Втім, така позиція видається нам суперечливою: на наш погляд, має існувати презумпція того, що будь-який договір вважається укладеним в інтересах подружжя, доки не встановлено інше.

Ще один юридичний факт, який може впливати на встановлення стану володіння певним майном на умовах спільної сумісної власності, передба-

чений ст. 62 Сімейного кодексу України. Відповідно до неї якщо майно, яке було власністю одного з подружжя, за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових витрат або витрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Як підкреслюють М.К. Галянтич та Ю. Комаровська-Чуркіна, постає питання, чи виникають майнові права, наприклад, на житло у того з подружжя, хто не є власником. Адже, здійснюючи догляд за квартирою (будинком), він вкладає спільні кошти та працю. Закріплення майнових прав чоловіка чи дружини можливе у випадку виникнення спору та поділу майна, під час якого він чи вона може просити врахувати зроблені грошові або трудові внески в утримання та ремонт житла, яке належить другому з подружжя, та визнати це майно спільним [22, с. 31].

Результати аналізу поняття спільного майна подружжя дають змогу приєднатися до позиції тих науковців, які вважають, що воно включає не тільки речі, що належать подружжю на праві спільної сумісної власності, а й інші майнові права та майнові обов'язки. У зв'язку із цим не лише право вимоги майнового характеру, яке належить до майнового активу подружжя, але й спільність пасиву, тобто взяті подружжям на себе зобов'язання майнового характеру стосовно своїх боргів, є юридично значущими для визначення поняття спільного майна подружжя. Так, до спільного майна подружжя належать права вимоги, за якими дружина або чоловік виступають на боці кредитора (див., наприклад, рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

від 18 грудня 2013 року у справі № 6-43368св13) [23].

Наведені вище доктринальні висновки сприйняті судовою практикою і знайшли відображення у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 року № 11 [24, с. 5]. Так, зокрема, звертається увага на те, що спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу (ст.ст. 60, 69 Сімейного кодексу України, ч. 3 ст. 368 Цивільного кодексу України), відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 325 Цивільного кодексу України можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом. Якщо за час окремого проживання подружжя після фактичного припинення шлюбних відносин спільне майно його членами не придбавалося, суд відповідно до ч. 6 ст. 57 Сімейного кодексу України може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте кожним із них за цей період та за вказаних обставин, і провести поділ тільки того майна, що було їхньою спільною власністю до настання таких обставин.

Отже, обов'язковими елементами юридичного складу для виникнення права спільної сумісної власності подружжя і спільного майна подружжя є набуття майна під час зареєстрованого шлюбу, спільне проживання подружжя і ведення спільного господарства, тобто наявність спільної

праці подружжя. Набуття майна за час шлюбу створює презумпцію права спільної сумісної власності подружжя. Якщо майно було набуто за час шлюбу, передбачається, що воно є спільним. Протилежне, тобто належність майна до роздільного майна подружжя, потребує доведення [25, с. 44].

Якщо на придбання майна одним із подружжя використано майно чи кошти, набуті до шлюбу, чи за час шлюбу на підставі договору дарування чи в порядку спадкування, або кошти, які належали одному з подружжя особисто, він може вимагати по суду визначення своєї частки у праві спільної власності з урахуванням цього вкладу або визнання цього майна об'єктом лише його права власності. Такі роз'яснення дав і Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя».

Факт реєстрації майна, набутого за час шлюбу, на ім'я лише одного з подружжя не впливає на його правовий режим (режим спільності майна). Наприклад, за час шлюбу один із подружжя за згодою другого з подружжя уклав договір купівлі-продажу квартири. Нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу нерухомого майна є підставою для державної реєстрації прав, що посвідчують виникнення речових прав на нерухоме майно у покупця (ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV [26]). Однак реєстрація права власності на квартиру, яка була зроблена на підставі договору купівлі-продажу квартири,

учасником якого був лише один із подружжя, не свідчить про належність квартири до його (покупця) роздільного майна. Якщо квартира була набута за час шлюбу, то, незважаючи на факт її реєстрації на ім'я лише одного з подружжя, це майно вважається спільним майном подружжя, якщо інше не буде визначено за згодою подружжя або у разі спору не доведено в суді [27, с. 197].

Висновок. Отже, на прикладі аналізу особливостей такого факту-стану як володіння майном подружжям на праві спільної сумісної власності встановлено зв'язок між фактом-станом та іншими різновидами юридичних фактів: факти-стани виникають на підставі інших юридичних фактів; роль фактів-станів у регулюванні сімейних відносин залежить

від того, до якого фактичного складу вони входять і, відповідно, з якими юридичними фактами поєднуються; різні комбінації призводять до різних юридичних наслідків; потреба у встановленні факту-стану юрисдикційним органом здебільшого виникає тільки у випадках наявності спору між учасниками відповідних сімейних відносин; у ситуації безспірних відносин законодавець не пропонує учасникам відносин конкретної моделі врегулювання, залишаючи для них простір автономного вирішення відповідних питань; припинення фактів-станів пов'язується з іншими юридичними фактами — діями чи подіями, зокрема, стан спільної сумісної власності щодо осіб, які спільно проживали однією сім'єю, припиняється у разі поділу спільного майна таких жінки та чоловіка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальська В.С. Юридичні факти-стани у сімейному праві: питання правової природи / В.С. Ковальська // Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 162–168.
2. FamilyLaw: Issues, Debates and Policy / ed. by Jonathan Herring. Willan; 1 edition, 2012. 256 p.
3. Закон України «Про відпустки» // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80/page>.
4. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
5. Рішення Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області у справі № 524/10190/13-ц від 27.02.2014 р // URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37492292>
6. Рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя у справі № 2/825/80/2012 від 05.01.2012 р // URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20771010>
7. Постанова Верховного Суду України від 20.02.2012 р. у справі № 6-97цс11 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22207362>
8. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22.10.2014 р. у справі № 6-8557св14 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41392507>
9. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України; за ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 215 с.
10. Рішення апел'яційного суду Львівської області від 08.08.2011 р. у справі № 22-ц-2888/11 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18568344>.
11. Постанова Верховного Суду України від 01.10.2014 р. у справі № 6-93цс14 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41019651>
12. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.В. Афанасьєва; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2003. 20 с.

13. Овчатова-Редько А.О. Майновіправовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.О. Овчатова-Редько; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 19 с.
14. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
15. Храпунова Е.А. К вопросу совместности в системе юридических фактов, влекущих возникновение, изменение и прекращение гражданских правоотношений / Е.А. Храпунова // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2012. № 2 (21). С. 78–85.
16. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17.06.1992 р. № 2471-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 35. Ст. 517
17. Олійник О.С. Правовий аналіз інституту шлюбного договору за законодавством Франції / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2008. Вип. 20. С. 111–117.
18. Закон України «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» від 22.12.2006 р. № 524-V // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 10. Ст. 87.
19. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар; за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ: Фурса С.Я., КНТ, 2008. 1248 с.
20. Романюк Я.М. Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. 2011. № 7. С. 42–48.
21. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.09.2012 р. у справі № 6-14473св12 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26425286>
22. Галянтич М. Спільна власність подружжя на житло за нормами Сімейного та Цивільного кодексів України / М. Галянтич, Ю. Комаровська-Чуркіна // Юридична Україна. 2004. № 5. С. 29–35.
23. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.12.2013 р. у справі № 6-43368св13 // URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36264653>
24. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» // Вісник Верховного суду України. 2008. № 1. С. 5.
25. Романюк Я.М. Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя / Я.М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. 2011. № 7. С. 42–48.
26. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 51. Ст. 553.
27. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар; за ред. І.В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 855 с.

Явор О.А.

Факты-состояния в семейном праве Украины как элемент фактического состава.

Аннотация. Стаття посвящена анализу особенностей правовой природы, содержания, формы и сущности фактов-состояний в семейном праве. Сформулировано понятие юридического факта-состояния в семейном праве, под которым понимается такой юридический факт, который характеризуется сложностью и относительной стабильностью, существует в течение длительного времени, непрерывно или периодически, порождая юридические последствия.

Особое внимание уделено тому, что правовой статус является одной из разновидностей фактов-состояний и только в том случае, если право связывает конкретные юридические последствия (а не только их гипотетическую возможность при наличии волеизъявления на это самого субъекта) с наличием такого статуса. Обосновано, что соотношение между фактами-состояниями и правовыми статусами может иметь следующие основные формы: 1) существование фактов-состояний, отличных от правовых статусов (например, факт-состояние совместного проживания); 2) наличие правовых статусов, которые только гипотетически могут

выполнять роль факта-состояния при наличии других юридически значимых обстоятельств; 3) наличие правовых статусов, которые сами по себе выступают фактами состояниями в течение всего периода своего существования (такие правовые статусы указывают на лицо как на сторону соответствующих длящихся правоотношений — родители, усыновители, опекуны и т.д. — и выполняют роль факта-состояния именно в рамках этих правоотношений).

Выявлены основные тенденции развития фактов-состояний семейного права Украины в области теории юридических фактов. На примере анализа особенностей такого факта-состояния как владение имуществом супругами на праве общей совместной собственности установлена связь между фактом-состоянием и другими разновидностями юридических фактов: факты-состояния возникают на основании других юридических фактов; роль фактов-состояний в регулировании семейных отношений зависит от того, в какой фактический состава они входят и, соответственно, с какими юридическими фактами сочетаются; различные комбинации приводят к различным юридическим последствиям; потребность в установлении факта-состояния юрисдикционным органом обычно возникает только в случаях наличия спора между участниками соответствующих семейных отношений; в ситуации бесспорных отношений законодатель не предлагает участникам отношений конкретной модели регулирования, оставляя для них пространство автономного решения соответствующих вопросов; пресечение фактов-состояний связывается с другими юридическими фактами — действиями или событиями, в частности, состояние общей совместной собственности в отношении лиц, совместно проживающих одной семьей, прекращается в случае раздела общего имущества таких женщины и мужчины.

Ключевые слова: факты — состояния, семейное право, брак, супруги, фактический состав, правовой статус

O. Yavor

Facts and conditions in the family law of Ukraine as an element of the actual composition.

Summary. The article is devoted to the analysis of peculiarities of legal nature, content, form and essence of facts-states in family law. The concept of a legal fact-state in family law is formulated, under which it is proposed to understand such a legal fact, which is characterized by complexity and relative stability, has existed for a long time, continuously or periodically, giving rise to legal consequences.

Particular attention is paid to the fact that legal status is one of the varieties of fact-states, and only if the right binds specific legal consequences (and not just their hypothetical possibility in the presence of the will of the subject), with the presence of such status. It is substantiated that the relation between facts-states and legal statuses can take the following basic forms: 1) existence of facts-states other than legal statuses (for example, fact-state of cohabitation); 2) the presence of legal statuses that can only hypothetically fulfill the role of fact in the presence of other legally relevant circumstances; 3) the existence of legal statuses that themselves act as facts throughout the entire period of their existence (such legal statuses indicate a person as a party to the relevant continuing legal relationships — parents, adoptive parents, guardians, etc. — and act as fact-states within these legal relationship).

The basic tendencies of development of the facts-states of family law of Ukraine in the light of the theory of legal facts are revealed. An example of the peculiarities of such a fact as the possession of the property of the spouses on the right of joint joint ownership establishes a link between the fact-state and other varieties of legal facts: the facts-states arise on the basis of other legal facts; the role of fact-states in regulating family relations depends on what factual composition they are and, accordingly, with what legal facts are combined; different combinations lead to different legal consequences; the need for the establishment of a fact-finding by a judicial authority generally arises only when there is a dispute between the parties to the relevant family relations; in a situation of unchallenged relations, the legislator does not propose to the participants of the relations a specific model of settlement, leaving for them the space to autonomously resolve the relevant issues; the termination of the facts is connected with other legal facts — actions or events, in particular, the state of joint joint ownership with respect to persons who have shared the same family, is terminated if the shared property of such women and men.

Keywords: facts — states, family law, marriage, spouses, actual composition, legal status.